

3.2. Роль держави у забезпеченні соціальної відповідальності бізнесу

Проблеми удосконалення управління соціально-економічними системами різних сфер активності, масштабу та рівня позиціонування в суспільній ієрархії були, є і ніколи не перестануть бути предметом неперервних та прискіпливих наукових, методологічних та прикладних досліджень у зв'язку з тим, що і світ, і суспільство є об'єктами постійних еволюційних або революційних змін, які потребують інтелектуального забезпечення через осмислення, наукове узагальнення та формулювання рекомендацій щодо їх практичної реалізації з метою отримання виключно позитивних результатів і наслідків.

У цьому контексті особливого статусу сьогодні набуває сучасна парадигма розвитку суспільства відома під загальною назвою «соціальна держава», під якою, для прикладу, розуміють державу «... розвиненого цивільного суспільства, що, з'єднуючи у своїй діяльності принципи волі й рівності, соціальної справедливості, надкласовості, реально забезпечує соціально-економічні права людини» [1]. Виникнення і формування цієї парадигми було започатковано в античні часи, розвивалось і сьогодні продовжує удосконалюватись за трьома основними векторами:

- науковий – як ідея соціальної справедливості та рівності, яка вивчається, відображається і розвивається різноманітними концепціями і теоріями;

- нормативний – як конституційний принцип, задекларований більшістю демократичних країн у конституціях своїх країн;

- емпіричний – як реальна практична діяльність державних інститутів з вирішення соціальних проблем суспільства, соціальних груп та індивідумів, що до них належать.

Головними ознаками соціальної держави є такі:

- вона є продуктом еволюції суспільства в напрямку до громадянського суспільства соціальної демократії;

- вона завжди визнається якісною характеристикою правової держави;

- вона виступає конституційною гарантією забезпечення і захисту соціальних прав людини;

- її мета і діяльність з досягнення мети (соціальна політика) передбачає наявність розвинутого соціального законодавства;

- вона сприяє трансформації ринкової економіки на соціальну ринкову, служінню інтересам як власника, так і суспільства;

- вона гарантує забезпечення громадянського миру і злагоди в суспільстві.

З врахуванням викладених вище ознак задамося такими питанням. Чи можна Українську державу, яка сьогодні згідно з Конституцією є «... суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [2] вважати соціальною, якщо на думку авторів аналітичної доповіді [3, 6] «Державну політику пронизує практично «відокремлене» розуміння «економічного» та «соціального» і якщо в Україні «... склалася не соціально-орієнтована модель ринкової економіки, а так званий «олігархічний капіталізм», орієнтований на задоволення економічних інтересів в першу чергу великого капіталу» [3, 4]?

Цілком очевидно, що сьогодні ця відповідь буде негативною. Підтвердженням цього можна і слід вважати позицію професора В. Т. Ланового, яка полягає в тому, що «... жодна влада не зможе поставити олігархічний бізнес на службу суспільству» [4]. Однак, і така, і будь-які їй подібні ситуації не тільки суперечить суті і загально визнаним ознакам терміну «соціальна держава», але й виступають гальмом соціально-економічного розвитку країни в напрямку її повноправного входження в світову спільноту соціальних держав, якими на сьогодні на конституційному рівні є більшість країн світу.

Саме в зв'язку з цим і виникає мотивація дослідження шляхів соціалізації не просто вітчизняної державної системи загалом, а і її різноманітних складових – соціально-економічних підсистем (регіонів, територіальних громад, галузей, підприємств та їх об'єднань, установ та організацій тощо) з їх людськими, сировинними, фінансовими, фізичними і нематеріальними ресурсами. При цьому, метою соціалізації будь-якої соціально-економічної підсистеми з позицій управління цим процесом слід вважати формування у кожної із названих складових готовності до соціально відповідальної поведінки – соціальної відповідальності суб'єктів всіх без виключення сфер життєдіяльності українського суспільства.

Погоджуючись з тим, що «відповідальність» це «... категорія етики, яка характеризує особистість з точки зору виконання нею моральних вимог, що ставляться суспільством і одночасно виражають ступінь участі особистості і соціальних груп як у їх власному моральному удосконаленні, так і в удосконаленні суспільних відносин», а «соціальна відповідальність» це «...добровільна реакція на соціальні проблеми суспільства з боку організації» [5], звернемо увагу на той факт, що теорії, концепції і поняття «соціальна відповідальність» в Україні сьогодні в переважній більшості вивчаються, адаптуються та удосконалюються головним чином у контексті і з позицій «корпоративної соціальної відповідальності», «соціальної відповідальності підприємств», «соціальної відповідальності бізнесу» тощо. І це, поза всіляким сумнівом, також є актуальним і важливим аспектом формування соціально орієнтованої ринкової економіки в нашій країні.

Адже більшість дослідників і авторів сучасних моделей соціально відповідальної поведінки суб'єктів ринкових стосунків традиційно концентрують свою увагу на «корпоративній соціальній відповідальності» (англ. – Corporate Social Responsibility – CSR) [6; 7; 8]. Цій же складовій соціальної відповідальності присвячено як довідково-інформаційні матеріали різних міжнародних і вітчизняних громадських організацій [9; 10; 11], так і розвідки багатьох вітчизняних дослідників [12; 13; 14].

Згідно з визначенням ISO 26000 «Соціальна відповідальність – це відповідальність організації за вплив своїх рішень та діяльності (продукти, послуги, процеси) на суспільство і навколишнє середовище, що реалізується через прозору та етичну поведінку, яка:

- допомагає сталому розвитку, здоров'ю та добробуту суспільства;
- зважає на очікування зацікавлених сторін;
- не суперечить відповідному законодавству та міжнародним нормам поведінки;

– поширена в усій організації і практикується у її відносинах (діяльність організації в рамках сфери свого впливу)» [11].

У контексті нашого дослідження остання позиція («... практикується у її відносинах...») є критично важливою з погляду комплексності соціально відповідальної взаємодії всіх складових суспільства. Адже ігнорування обов'язковості соціально відповідальних стосунків між суб'єктами діяльності навіть при позитивному вирішенні всіх інших позицій руйнує основи як соціальної відповідальності, так і соціальної держави.

Тому, ставлячи перед собою завдання дослідження шляхів удосконалення соціальної відповідальності всіх суб'єктів життєдіяльності українського суспільства, з необхідністю приходимо до висновку про доцільність комплексного та поглибленого підходу до дослідження, трактування і використання категорії «соціальна відповідальність» не щодо окремішньої «організації» (в розумінні соціально-економічної підсистеми), а в контексті забезпечення взаємної соціальної відповідальності детермінованої множини таких суб'єктів у рамках соціальної держави.

Необхідність і доцільність саме таких дій добре ілюструє позиція керівника проекту «Громадяни і держава: розвиток партнерства», стратегічного радника Євросоюзу, проф. К. Форрестер, яка вважає, що головною проблемою України була, а ми вважаємо, що є і залишається відсутність комунікації між владою і громадськістю, між громадськістю та бізнесом. На її думку «... влада і громадськість не співпрацюють належним чином; немає і тісного контакту між пересічними українцями та неурядовими організаціями» [16].

Таким чином, при наявності багатьох соціальних потреб у нашій соціальній державі – в ній, на жаль, поки-що відсутня чітка державна стратегія розбудови державної спільноти із соціально відповідальними складовими – соціально-економічними системами. В суспільстві сформовані певні стереотипи щодо соціальної відповідальності бізнесу, який не сприймається як рівноправний учасник життєдіяльності соціуму, а скоріше як суб'єкт, який «всім щось винен». Вектори зусиль влади, бізнесу, науки, населення, громадянського сектору є різноспрямованими, відсутня платформа для їх консолідації, конструктивного діалогу, стратегії і технологій ліквідації.

Тому комплексний аналіз соціальної відповідальності всіх без виключення суб'єктів системи ринкових взаємодій у суспільстві є необхідним, що, в свою чергу, вимагає наявності адекватної потребам цього аналізу моделі.

Слід вказати, що з позицій тематики нашого дослідження для такого комплексного аналізу найбільшим потенціалом, на нашу думку, володіє поліваріантна модель інтерпретації взаємовідносин соціальної держави як суб'єкта та суспільства як макросуб'єкта соціальної відповідальності В. П. Єлагіна. Запропонована ним в [17, с. 13] модель представлена у вигляді взаємодіючих держави, до складу якої входять «... державні органи законодавчої і виконавчої влади державного і регіонального рівня, органи місцевого самоврядування, спеціалізовані (відомчі) державні органи управління соціальною сферою і їх підвідомчі підприємства та установи», а з боку суспільства – «... недержавні підприємства і установи, асоціації і громадські організації різного напрямку й статусу, родину, індивідуальних громадян, неформальні структури колективності й мережі соціальної підтримки». При

цьому всі вони повинні реалізовувати політику, «... якою враховуються інтереси ринку, держави і громадян ...» і яка є «... найбільш прийнятна й завершена форма організації громадянського суспільства в умовах панування ринку» [18].

Хоча аналогічні пропозиції щодо моделювання взаємодії окремих «груп впливу» або вирішення вузьких функціональних завдань реалізуються в моделях багатьох інших дослідників, згадана модель вперше інтерпретує комплекс «соціальна держава» і «соціальна відповідальність».

Однак, для її поглибленого дослідження та формулювання рекомендацій щодо удосконалення є доцільним попередньо усвідомити, а за необхідності і уточнити найбільш узагальнені характеристики «зацікавлених учасників» і «зацікавлених суб'єктів» (т.зв. стейкхолдерів від англ. Stakeholder – окрема особа або група осіб, яка має інтерес щодо будь якої активності організації або її рішення. [11]), як це було зроблено авторами дослідження, проведеного Центром «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» в 10 регіонах України [12]. Основною метою цього дослідження була оцінка «... рівня обізнаності суб'єктів із сутністю, принципами та основними компонентами соціальної відповідальності й міжнародним стандартом із соціальної відповідальності ISO 26000» та «...виявлення механізмів сприяння розвитку концепції» [12, с. 2].

Результати і висновки цієї роботи, виконаної у 2007-2008 рр., демонструють відсутність позитивної динаміки в розвитку соціальної відповідальності у взаємостосунках вітчизняних стейкхолдерів (бізнес, державна влада, профспілки, організації споживачів, громадські організації, дослідницькі інституції), оскільки загалом є цілком адекватними уже наведеними вище висновкам проф. К. Форрестер, сформульованими нею у 2012 році, тобто через 5 років.

Ця обставина ще раз засвідчує актуальність, доцільність і нагальну необхідність не тільки наукових досліджень, а й радикальних змін у практиці і державного управління, і управління діями всіх інших «зацікавлених суб'єктів», яких, на відміну від авторів роботи [12], ми пропонуємо узагальнити в такому вигляді: влада, бізнес, наука, громадянське суспільство (представлене профспілками, громадськими організаціями споживачів, підприємців, роботодавців тощо).

Така інтерпретація взаємодії соціально відповідальних стейкхолдерів в рамках соціальної держави вимагає певного узагальнення та інтерпретації їх характеристик у релевантному для цілей нашого дослідження вигляді, тобто оцінки здатності і готовності до соціально відповідальної, результативної і ефективної співпраці, до пошуку компромісів і взаємної толерантності.

Слід, однак, задатися такими питанням. Чи може вимагати влада соціальної держави високого рівня соціальної відповідальності основних стейкхолдерів будь-якої соціально-економічної системи (і в першу чергу бізнесу) у тому випадку, коли вона сама не демонструє або демонструє дуже непереконливо власну соціальну відповідальність перед ними.

Саме з цих позицій слід поглянути на суспільство як на сукупність інститутів, формальних і неформальних об'єднань та окремих громадян, в основі якого знаходиться окремішній громадянин, добре усвідомлений у своїх

інтересах та готовий до активної діяльності самостійно або через відповідні об'єднання забезпечувати ці інтереси шляхом впливу на владу, примушуючи її враховувати різні, іноді суперечливі, інтереси та шукати шляхи і засоби їх вдоволення, примирення і узгодження.

З цією метою вважаємо за доцільне звернутися до відомої теоретичної концепції «соціального інтелекту», запропонованої Е. Торндайком (Edward Lee Thorndike) ще у 1920 році і детермінованої ним як «діяльність у міжособистісних стосунках» [19]. Для соціалізації суспільства та його влади названа концепція має дуже важливе значення позаяк виступає основою «соціалізації особистості» і обумовленого цим розвитку її «соціального інтелекту» в напрямку емпатійного ставлення до інших людей, готовності прийти на допомогу, прагнення до організації стабільних, продуктивних і ефективних контактів, формування здатності «... рефлексувати поведінку, психологічні стани та настрої інших людей, прогнозувати, попереджувати та вирішувати можливі конфліктні ситуації – важливі якості успішної професійної діяльності представників даної групи професій, які, в свою чергу, є складовими соціального інтелекту» [20]. Той факт, що «... соціальний інтелект може розглядатися і як груповий феномен, який не зводиться до соціальних інтелектів учасників групи» [21] робить цю концепцію популярною в сфері організаційної психології, організаційної поведінки, прогнозування поведінки, утворення і управління командами тощо. Тому, соціалізацію всіх складових (в т. ч. влади) суспільства через такі складові як «соціальний інтелект особистості» і «соціальний інтелект групи» слід вважати необхідною умовою побудови соціальної, правової, демократичної і відповідальної влади у державі та належного менеджменту у всіх без виключення її соціально-економічних системах і підсистемах.

Адже тільки добре усвідомлені, а значить вільні, небайдужі та активні громадяни – людські ресурси СЕС здатні спільно, ефективно і результативно реалізовувати делеговані владні повноваження, контролювати владу, мінімізувати і стабілізувати розширення її повноважень за рахунок ущемлення громадянських прав, сприяти реалізації задекларованого принципу «влада для людини».

На разі ж, основною проблемою сьогоденного стану взаємостосунків між всіма охарактеризованими вище учасниками процесів життєдіяльності соціальної держави Україна і, в першу чергу, між владою та бізнесом слід вважати той факт, що «...кожен із цих учасників ринку «вариться у своєму власному казані», звинувачує один одного і не здійснює реальних спроб до об'єднання зусиль» [22]. При цьому, автором вказаної статті хоча і було зафіксовано насправді найвагоміший недолік – дезінтеграцію і диференціацію функцій, завдань і цілей всіх учасників, сформульовані рекомендації і пропозиції з покращання та удосконалення управління їх взаємодією традиційно орієнтовані окремо на кожного із учасників, які в скороченому вигляді подані нижче:

«У напрямі бізнесу» – «... організацію і ведення бізнесу здійснювати, спираючись на сучасніші технології і науково-технічні досягнення»;

«У напрямі влади» – «... при виконанні своїх зобов'язань надавати пріоритет інтересам суспільства, а не корпоративним і особистим»;

«У напрямі суспільства» – «Надавати пріоритети громадській діяльності і висуванню гідних лідерів при формуванні органів влади»;

«У напрямі науки» – «... надавати пріоритет виконанню цільових програм і проектів, які зачіпають найбільш актуальні проблеми суспільства».

У колективній аналітичній роботі провідних українських науковців «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави» вказано, що українська влада повинна «... стати координатором дій різних суб'єктів суспільства, сформуванню сприятливу для розвитку суспільства правову і нормативну базу (...) виробити інтегративні механізми, соціальні стандарти та моделі поведінки, цінності толерантності та суспільної консолідації, на основі яких і відбудеться трансформація національної ідентичності в контексті європейської інтеграції» [23, с. 12]. Тільки в цьому випадку влада, демонструючи власну соціально відповідальну поведінку, зможе отримати відповідну реакцію з боку її партнерів-стейкхолдерів.

В іншому разі «... наслідком несформованої цілісної ефективної системи партнерства і соціальної відповідальності бізнесу в Україні може бути загострення соціальних проблем» [23, с. 152], спричинених безліччю прикладів «... несумісності соціально-економічних суб'єктів у сучасній Українській державі ...» [24].

Таким чином, висновок щодо необхідності владі «... стати координатором дій різних суб'єктів суспільства» повинен бути спрямованим на усвідомлення доцільності пошуку та наукового обґрунтування інноваційних управлінських технологій, здатних «... подолати/усунути різної природи і розмірів несумісність» та «... вилікувати пацієнта-суспільство» [24].

Проф. О.А. Грішнова у своїй доповіді «Соціальна відповідальність. Український шлях до європейської соціальної держави» [25, с. 51] констатувала, що «Необхідною умовою розбудови і соціальної держави, і розвиненої економіки, і високої якості життя є формування і реалізація соціальної відповідальності усіх суб'єктів держави. Соціальна відповідальність – це усвідомлення суб'єктами соціальної держави єдності соціального простору, свідоме виконання ними своїх обов'язків».

У зв'язку з цим перед владою постає питання про доцільність пошуку та впровадження в практику управління соціально-економічними системами всіх рівнів управління і сфер ділової активності національної економіки такої моделі організації їх усвідомленої соціально відповідальної взаємодії в рамках держави, яка б забезпечила консолідацію і концентрацію всіх зусиль і ресурсів (і в першу чергу інтелектуальних) на проблемних питаннях пріоритетної соціалізації національного, групового та особистісного інтелекту, як основи формування і розвитку соціальної економіки в соціальній і соціально відповідальній державі Україна.

3.3. Вплив держави на розвиток соціальної відповідальності бізнесу

Діяльність держави спрямована на досягнення генеральної мети – блага людини, її морального та фізичного благополуччя, максимальної правової і соціальної захищеності. Як правило, держава коректує ті "недосконалості", які